

## Slovotvorne motivované slovo v rozprávkach Daniela Heviera

Ludmila Valeková

Pedagogická fakulta UPJŠ, Prešov

Skutočnosť, že text autorskej rozprávky je textom sui generis, netreba zaiste osobitne pripomínať. Jeho imaginatívnosť, laskavosť, hravosť fascinuje nielen deti, ale i odrastenejších čitateľov. O rozprávkových textoch Daniela Heviera to platí dvojnásobne.

V našom príspevku sa pokúšame nazrieť do zákutí umeleckého textu a naznačiť, ako ku komunikatívnej a emocionálno-estetickému sile Hevierových próz pre deti prispievajú jednotlivé zložky slovotvorného systému.

Vzťah slovotvornej motivácie sa považuje za jeden z významných textových postupov (Furdík, 1987, s. 29). V analyzovaných prózach sme za znamenali nápadnú spoluúčasť slovotvorných hniezd na vystavbe umeleckého textu. Autorovo pohrávanie sa s motivačnými vzťahmi, často experimentátorské a prekvapujúce, vyúsťuje do hromadenia slov z istého slovotvorného hniezda, resp. čiastkových slovotvorných paradigiem alebo radov. Frekvencovanosť motivačne spätých lexém "viaže" text a "drží" tému. Nezriedka sa člen slovotvorného hniezda (zväčša motivant) objavuje už v názve rozprávky a neskôr v rôznych tvarových a slovotvorných obmenách v ďalšom texte. Napr. *Ako sa hadali zvony* – *zvon, zvonit', zvonenie, vyzváňat', zvonček, zvonivý, Návšteva z planéty Pip* – *pip, pípať, pípanie, pípančina, O kráľovi, ktorý nechcel spať v kúzelníckom cylindri* – *kúzlo, kuzliť, zakuzliť si, odkuzliť, kuzelník, kúzelnický, kúzelný* a pod. Doslovné resp. tvarovo obmenené opakovanie slov, no najmä používanie slov s rovnakou koreňovou morféomou, ktorá stáva zdrojom kohézie na väčšej, resp. celej ploche textu (Skoumalová, 1985, s. 76). Na ilustráciu. V rozprávke *O sloníkovi, ktorý nechcel prikryť uchom* zaberajú členy jednej slovotvornej paradigmy až 11 % celkovej plochy textu (*slon, sloník, slonica, sloni, slonolekar*).

Prostriedkom kohézie v menšom textovom priestore, t. j. v rámci jedného alebo niekoľkých susediacich vypovedných celkov, je opakovanie toho istého formantu (Skoumalová, c. d.). U Heviera je veľmi časté najmä opakovanie predpôj, ktoré okrem plnenia spájajúcej funkcie vyvoláva i eufonický dojem. Napr. *"Uprostred vyučovania to v ňom zachrapčalo, zaškrpalo, zachčalo a zaprasčalo"* (Školský rozhlas). V rozprávke *O eufonické pôsobenie zosilnené zámerným opakovaním rovnakej morfolologickej charakteristiky afixových derivátov umocňuje i tematickú líniu "Jedného dňa začítalo, ako v ňom čosi zaklopčalo. Potom začukalo a zabubnovalo a zabuchotalo!"*

Zoskupovanie lexém s rovnakým slovotvorným základom podmieňuje vznik špecifickej formantovej synonymie v širokom zmysle slova, ktorá je výrazná pri predponách (*pero musí celý deň písať, vypisovať, zapisovať, podpisovať a predpisovať*) a pri deminutívnych a augmentatívnych príponách

(*kamene – kamienky, kameniská, zuby – zúbky, zubále, chvost – chvostík, chvostisko*)

Okrem vyššie naznačeného opakovania a súčasne variability na úrovni formy i významu plní závažnú textotvornú funkciu opakovanie obsahu, a to v dvoch podobách: a) obsah je vyjadrený štruktúrne odlišnými lexikálnymi jednotkami, pričom jeden z členov dvojice je zväčša štylisticky príznakový práve slovotvornou utvorenosťou (*plechový hrnček – plechačik, šloviečik – muchlapaťko, obrovská myš – maxamyš, obrovské ústa – maxiústa*), b) obsah je vyjadrený materiálno odlišnými, no štruktúrne zhodnými lexikálnymi jednotkami (*táraž – klebetník – trepač, výmysel – vynález – objav, kúzlť – čarovat'*). Do vzťahu synonymie, ktorá je jednak prostriedkom textovej sudržitosti, ako aj prostriedkom gradácie významu, vstupujú motivované i nemotivované slová, napr. *"Vysvetľuje Smieško žiakom učivo a každú chvíľu povie vtip, žart, frk, dáku smiešnosť"*.

Originálnym spôsobom autor zapája do služieb textovej kohézie, no najmä estetickej ozvláštnenosti rozprávkových próz paronymický princíp opakovania. Jeho fungovanie v textoch je viacrozmerne.

1 Často sa vyskytujú formálne veľmi blízke paronymá s malým rozdielom v hláskovom zložení, resp. v intonačnej realizácii (prízvuk). Napr. *hostia sa neiaďi postia, vojaci – pajaci, pluky lúky, zaucho – nasucho, – Viete, ako vzniklo slovo pirát? Znamená to predsa 'pi rád' – Toto je môj kamuón, chodim vždy tam, kam i on' – na Citroene sa mi nepáčilo jeho meno, pretože nemam rád citrony*.

Tieto paronyma majú predovšetkým eufonickú silu a sú zdrojom rýmového efektu. Na paronymi sú založené i básnické figúry dodávajúce rozprávkam poetické čaro, napr. časté aliterácie a zvukoslepy – *Po parku sa prechádzala pani Perla Paradajková so svojím psom Pulim – Na najvyššom konari sedel havian. Mal také čierne perie, až sa lesklo do modra*.

Zaznamenali sme i prítomnosť výrazovej homonymie v podobe homonymickej hry

– *Ved' sme huby!* – *ohradili sa huby v košíku* – *A preto môžeme nielen hovoriť, ale aj hubovať!* – *Tak dost!* – *skrúkol Aprílový Hugo* – *Lebo vam dam náhubok*

– *A luka veľí* – *Pozor! Pál!* – *A slniečko páli*

– *niet na svete krajšej streľby, ako keď vystreľujú puky kvetov "Puka – puka, puk!"*

2 Paronymický princíp sa uplatňuje v početných slovných hračkách založených na opakovaní zväčša torzovitej časti slova. Napr. *saxofon – hapčifón, panačik Tikotačik, hviezdolapka – mucholapka, konvalinky pomalinky, naťahuju poľné lanky, pištoľník Pišta, Do školy prišiel fotograf Volal sa Oto Gráf*

*Cvak urobil pri žiakoch – cvalíkoch. Šrúk zasa pri žiakoch, ktorí boli šrúpli* – *Vtedy vrazila do triedy Pismenkova polícia – skrátene nazývaná PÍPOL. Nikto ani nempol, keď sa zjavila*.

Rozprávka *Komu máme vykať* je ukázkou zámerného podnecovania detskej fantázie a originálneho jazykového pretavenia témy, založeného na paronymi. *"Vy neviete, komu máte vykať? To je predsa jednoduche. Vydré. Vyhm"*